

Az Istenes énekek rendezetlen kiadásai

Jelige: Solvirogram Pannonius

Tartalom

Előszó	2
Az Istenes énekek rendezetlen kiadásai	2
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Bártfa, 1632 k.</i>	2
<i>Az tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633</i>	4
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Lőcse, 1640 k.</i>	7
<i>Balassa Bálint Istenes éneki, Várad, 1652</i>	8
<i>Balassa Bálintnak istenes éneki, Bártfa, 1660 k.</i>	8
<i>Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Kassa, 1665.</i>	9
<i>A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki, Nagyszombat, 1699</i>	10
Az őskiadás tartalomjegyzéke és Tholnay Ferenc kézírata	12
Az őskiadás felépítése	13
Solvirogram Pannonius mint az <i>Istenes énekek</i> első közreadója	15

Előszó

Balassi Bálint és Rimay János vallásos költeményeinek antológiája, az ún. *Istenes énekek* nagy népszerűségnek örvendett a 17-18. században.¹ Az *Istenes énekek* tartalma folyamatos átszerkesztéseken esett keresztül, különböző szövegcsoporthoz (más szerzők versei, gyülekezeti énekek, imádságok) kerültek ki és be az egyes edíciókba.² Éppen ezért a kiadványok címe inkább mint gyűjtőfogalom értetendő, melyeknek törzsanyagát Balassi Bálint és Rimay János istenes énekei képezik.³

Az énekeskönyv első kiadásai jellemzően csak Balassi Bálintot jelölik meg szerzőként. Ezeket a kiadványokat a szakirodalom *összevegyítő*, vagy másként *rendezetlen kiadásoknak* nevezi. Jelenlegi tudásunk szerint hét ilyen edíció létezik. (Az életművek szétválogatása csak a 17. század közepén indult meg. Ennek a munkának a gyümölcsei lesznek az ún. *rendezett kiadások*.)⁴

A kérdésre, hogy Rimay János versei eleinte miért mesterének neve alatt jelentek meg, a Balassi-filológia mindez idáig nem adott kielégítő választ. A kutatást megnehezíti, hogy a kiadás körülményeiről is csak igen kevés információval rendelkezünk. A korai kiadványokat is csak erősen csonkult példányokból ismerjük. A korábbi irodalomtörténet-írás ezért igen gyakran kényszerül hipotézisekre, sejtésekre, megérzésekre hagyatkozni. Az alábbiakban elsősorban a vizsgált anyag leírására és az arra vonatkozó, helyenként nehezen átlátható szakirodalom áttekintésére vállalkoztam. Összefoglaltam az előttem járó kutatók álláspontját, s így az érvmenet ingatagnak érzett pontjain magam is csatlakozhattam a diskurzushoz.

Az *Istenes énekek* rendezetlen kiadásai

Balassa Bálint Istenes énekei, Bártfa, 1632 k.

RMNy S 1519

[A¹²-I¹², K¹]K² –K⁹ +? = [18]+ [1-200] 201-216+? pag. -12°

¹ H. HUBERT Gabriella, *Függelék: Balassi és Rimay istenes énekeinek kiadásai = A sajtókazai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATE Press, 1998. 110-118.

² A korai edíciók protestáns gyülekezeti énekeket is tartalmaztak, melyek egy idő után kikerültek a kiadásokból. A katolikus kiadás Nyéki Vörös Mátyás, a protestáns kiadás Pécseli Király Imre énekeivel bővült. A kiadványok végén prózai imádságok helyezkedtek el. Ez a rendezetlen edíciók esetében az *Isten eleibe felbocsátandó áhitatos imádságok*, a rendezett edíciókban a *Via Jacobaea*, azaz *Jákob pátriárkának oly úta, mely minden úton járó s bűdosó igaz izraelitákat bátorságos és boldog derék útra igazgat, egynehány oktató regulák és istenes imádságok által* című gyűjtemény volt.

³ SINKA Zsófia, VADAI István, *Fától az erdőig = Tanítványok, mesterek: Tanulmányok Balázs Mihály köszöntésére*, Szeged, 2008, 299–300.

⁴ A két költő műveinek szétválogatását Szenci Kertész Ábrahám végezte el a második váradi nyomtatvány sajtó alá rendezése során, ami 1656 körül jelenhetett meg; ennek előszavában a szerkesztő be is számol ebbéli tevékenységéről.

Balassi Bálint istenes énekeinek első kiadása, melyből ma nyolc levélnyi nyomtatványtöredéket ismerünk⁵. Az 1995-ben megtalált kiadvány létezését már Dézsi Lajos⁶ és Klaniczay Tibor⁷ valószínűsítette, mely a legnagyobb eséllyel 1632-ben jelenhetett meg. Ugyanis Dézsi feltételezése alapján a kiadvány Rimay János halálát (1631. január 7. és 9. között) követően kerülhetett kiadásra Bártfán.⁸ De mindenképpen még 1633 előtt, ugyanis ekkor jelent meg az Istenes énekek következő, bécsi kiadása, mely Klaniczay eredményei alapján bizonyíthatóan nem lehetett az editio princeps.⁹ Ebben az edícióban a két költő, Balassi és Rimay művei egymással összekeveredve jelentek meg, Balassi Bálint neve alatt. A Balassi-filológiában ezt a kiadványtípust rendezetlen- vagy összevegyítő kiadásnak nevezik. V. Ecsedy Juditnak a töredéken végzett vizsgálatai nyomán derült fény arra, hogy a nyomtatvány 1630 és 1635 között keletkezett a bártfai Klöss nyomdában¹⁰.

Az énekek első közreadója a konszenzus szerint egy Solvirogram Pannonius álnév mögé rejtőző szerkesztő lehetett¹¹. Az 1665-ös kassai edícióban ugyanis fennmaradt egy ekként szignált előszó, mely feltehetőleg az őskiadás énekei előtt is ott állhatott. Tudnivaló, hogy az *Istenes énekek* kiadásai nagymértékben eltérnek egymástól. Az idők során több erőteljes átszerkesztésen mentek keresztül, így a kassai kiadás az őskiadáshoz képest már jelentős változtatásokkal kerülhetett sajtó alá.

Az *Istenes énekek* első kiadásának szöveganyagáról máig kevés információval rendelkezünk. A (sokáig hipotetikus) őskiadás felosztását és a Balassi–Rimay énekrész tartalmát a téma kutatói kvázi azonosnak tartották az 1660 körül, úgyszintén Bártfán megjelent, szintén rendezetlen kiadásával.¹² Mindezt egy 17. század eleji, vegyes tartalmú kódex, az úgynevezett Tholnay-kézirat széljegyzeteire támaszkodva indokolták. Ez a gyűjtemény ugyanis tartalmazza

⁵ H. HUBERT Gabriella, i.m. 169–172. Szentmártoni Szabó Gézával az MTA könyvtárban találták.

⁶ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája = Rimay János munkái*, szerk. RADVÁNSZKY Béla, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904, 6*.

⁷ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, Budapest, MTA I. OK XI, 1957, 265–338

⁸ A Szenci Kertész Ábrahám által a rendezett kiadások elé írt előszó így fogalmaz az azt megelőző kiadásokról: „Mivel az néhai, jó hírrel nével tündöklő vitéz Urnak, a' Tekintetes és Na[gysá]gos Gyarmathi BALASI BALINTNAK Istenes Eneki; Amaz jó emlékezetű, Istenben bódogul ki-mult Néhai Nemes é[s] Nemzetes RIMAI JANOS ékes Enekivel annyira edgyüvé voltak elegyedvén, az elébbi **Bártfai, Lócsei**, sőt még a' **Várad**i első kibocsátásban-is, hogy, melyek legyenek a' meg-nevezet Ur elméjének Istenes rajzati, a' más fő fjemélynek vízfönt idvefséges találmányi, a' ki ugyan gyakran olvasta légyen-is, a' két rendbéli munkát, alig tudhatott (avagy ugyan nem-is) válfasztást közöttök tenni.”. A bejegyzés alapján Dézsi Lajos arra következtetett, hogy a rendezetlen kiadások ebben a sorrendben láttak napvilágot, azaz az őskiadás feltételezhetően Bártfán jelent meg.

⁹ KLANICZAY Tibor, i.m. 309.

¹⁰ V. ECSÉDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások az Istenes énekek körül*, MKSz, 1997, 201–205.

¹¹ DÉZSI Lajos, i.m. 23*.

¹² KLANICZAY Tibor, i.m. 309.

Balassinak és Rimaynak néhány énekét, melyek fölé egy kéz gondosan beírta a forrás vonatkozó lapszámozását.¹³ Ennek alapján Vadai István kísérletet tett az őskiadás tartalomjegyzékének rekonstrukciójára,¹⁴ melynek eredménye azonban vitatható.

A tartalmat illetően H. Hubert Gabriella felismeri, hogy az Istenes énekek első kiadása szoros kapcsolatban állhatott az 1593-ban Bártfán megjelent evangélikus gyülekezeti énekeskönyvvel (*Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretnek*)¹⁵ és általában a bártfai szöveg hagyománnyal.¹⁶

A ránk maradt töredék a kiadvány azon részéből való, amely a Balassi-Rimay verskorpust követő vegyes énekanyagot őrzi. Ebből tartalmaz négy verset részben vagy egészében.

<i>Istenes énekek, Bártfa, 1632</i>		
Szerző	Incipit	Oldalszám
Szegedi Gergely	Szükség keresztyénnek tudakozni...(t)	201
Bornemisza Péter	Panaszkodhatunk most országunknak ily nagy pusztaságán...	201
Tasnádi Péter	Látod, mely rövid, múlandó e világ...	210
-	Az gonosz természet megromlásáról...(t)	213

H. Hubert Gabriella megfigyelése, hogy a fentiek közül mindegyik megtalálható a gyülekezeti énekeskönyvben is. A versek kéziratos és nyomtatott változatait áttekintve a szerző a dolgozatomban szempontjából két fontos tényre mutat rá. Az egyik, hogy ez a négy ének együttesen kizárólag az őskiadásban és a gyülekezeti énekeskönyvben fordul elő. A másik, hogy *Az gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének kivételével¹⁷ ezek a versek az *Istenes énekek* további kiadásában nem jelennek meg.

Az tekintetes és nagyságos Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Bécs, 1633
RMNY 1599

¹³ Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 307. Ez alapján Vadai István megkísérelte felvázolni az őskiadás tartalomjegyzékét.

¹⁴ VADAI István, *Balassi – Rimay Istenes énekének elveszett kiadásairól*, ItK, 1991. 63–73.

¹⁵ RMNy 713

¹⁶ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 171

¹⁷ *Az gonosz természet megromlásáról...* kezdetű ének az 1593-as bártfai énekeskönyvben fordul elő először. A későbbiekben az *Istenes énekek* kiadásai vegyes énekrészének állandó darabja. - VADAI István, *Solvirogram Pannonius = A zsoltár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRŐCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2011

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, katolikus szemléletű kiadása, mely Bécsben, Ferenczffy Lőrinc nyomdájában készülhetett 1633-ban. Szerkesztője Ferenczffy mellett a kiadványt a saját verseivel bővítő Nyéki Vörös Mátyás lehetett.¹⁸ A nyomtatvány érdekessége, hogy noha szöveganyagát több forrásból is ismerjük, vélhetőleg soha nem jelent meg, krúdában maradt.¹⁹ A kinyomtatott ívek csak közel hatvan évvel később, az 1699-es nagyszombati edíció részeként kerültek forgalomba.²⁰

A kiadványt sokáig az Istenes énekek első kiadásának tekintették. A ránk maradt példányok egyikét Varjas Béla találta meg Marosvásárhelyen, 1939-ben. Jóllehet Varjas a címlap hiányában is helyesen állapította meg, hogy a könyvecske Bécsben keletkezett, nem pedig Bártfán, mégis úgy gondolta, hogy a csonkult, címlap nélküli kötetben a korábban Dézsi által megsejtett őskiadást fedezte fel. Tévedésében több tényező is közrejátszott. Egyrészt a nyomtatvány megjelenését – helyesen – 1633 és 1635 közé datálta,²¹ mely terminus igen közel esett az őskiadás feltételezett megjelenési idejéhez (1632). Másrészt erre a kiadásra a kutatók számára már ekkoriban is ismeretes nagyszombati *Istenes énekek* címlapja úgy hivatkozik, mint a „bécsi első editió”-ra, s ezt az állítást Varjas fenntartások nélkül elfogadta. Klaniczay Tibor azonban rámutatott arra, hogy bizonyos szempontok alapján a bécsi kiadás szöveganyagából lehetetlen a bártfai majd a váradi kiadások leszármaztatása.²² Ennek értelmében az „első” nem az *editio princeps*, hanem az nagyszombati Istenes énekeket megelőző szövegkiadás megjelölése.²³

Azt a felismerését, hogy a bécsi kiadás valószínűleg soha nem hagyta el Ferenczffy Lőrinc nyomdáját, Vadai István Beniczky Péter Magyar Ritmusok című munkája segítségével világítja meg.²⁴ Ez a maga korában rendkívül népszerű kiadvány, két egységre oszlik: az első istenes és világi énekeket, a második, a Közöséges magyar példabeszédek c. mintegy 250 darab strófányi versikét tartalmaz. Az első rész azonban nem teljes egészében Beniczky műve, tudniillik abban nyolc Nyéki Vörös Mátyás és egy Rimay János által írott vers is olvasható.

¹⁸ Annak lehetőségét, hogy a bécsi kiadás összeállításában Nyéki Vörös Mátyás is szerepet vállalt Jenei Ferenc veti fel először. Erről bővebben: JENEI Ferenc, Az első Balassi-kiadás történetéhez, It. 1951. 345-346.

¹⁹ VADAI István, *Krúda = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX: Minden kor (ágyod térde – zsúpra, aggnő). A főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*. Szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza., Budapest, rec.iti, 2011, 116–120; illetve NUZZO Armando, *Kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz* = BALASSA Bálint, *Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki*, Bécs, 1633, hasonmás kiad. KŐSZEGHY Péter, kísérő tanulmány, Bp., 1994. (BHA, 29)

²⁰ BALASSI Bálint Összes művei, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 21.

²¹ VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek első kiadása*, MKSz, 1940, 105–126.

²² KLANICZAY Tibor, Hozzászólás...i.m. 296-307

²³ KLANICZAY Tibor, Uo. 297.

²⁴ „Krúda.” = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX...i.m.* 116-120

Fontos észrevétel, hogy ez a kilenc szerzemény akkoriban kizárólag az Istenes énekek bécsi kiadásában volt megtalálható. A legvalószínűbb ezért, hogy Beniczky ennek felhasználásával szerkeszthette saját verskötetét. Vegyük hozzá, hogy a bécsi kiadás Varjas által fellelt példánya a 190. lapon, egy vers közepén megszakad. Ennek okán kézenfekvőnek tűnik az a következtetés, hogy a nyomtatvány a végén is fogyatkozást szenvedett. Ebben az esetben ugyanakkor a Magyar ritmusok gyűjteményének nagy valószínűséggel őriznie kellene olyan Rimay- ill. Nyéki Vörös-énekeket, melyek a bécsi kiadásból a csonkulás miatt elvesztek. Ez azonban nincs így. A fenti szerzőkhöz köthető, addig ismeretlen énekek Beniczky verseskönyvéből nem kerültek elő.

A jelenségből Vadai arra következtet, hogy nemcsak a kutatók rendelkezésére álló (abban az időben) egyetlen fizikai egység szakad meg az 190. lapon, hanem az összes – jóllehet egy vers közepén, ámde éppen ívfüzethatáron. Feltehető tehát, hogy az ún. bécsi kiadás sosem készült el teljes egészében, ebből adódóan meg sem jelent Bécsben, hanem nagy valószínűséggel krúdában maradt.

Vadai hipotézisét Armando Nuzzo felfedezése igazolta, aki kevéssel ezután (1992-ben) a firenzei Biblioteca Nazionale magyar gyűjteményében ráakadt a tárgyalt nyomtatvány egy teljesebb egységére²⁵. Ez a firenzei példány tudniillik ugyanúgy a 190. lappal ér véget, mint a korábban ismert marosvásárhelyi. Varjas Béla és Holl Béla eredményeire támaszkodva²⁶ Nuzzo megerősíti, hogy a nyomtatvány két jól elkülönülő faszcikulusra oszlik, vagyis gyakorlatilag olyan módon került összeállításra, mint egy kolligátum.²⁷ Mindezt továbbgondolva a szerző felveti annak lehetőségét, hogy a félbemaradt nyomtatványhoz további elem is járulhatott volna.

Úgy lehet, a bécsi nyomtatvány jelentős mértékű átszerkesztésen eshetett át az őskiadáshoz képest, tartalma mégis nagyban árnyalhatja az Istenes énekek őskiadásáról kialakított képünket. A katolikus jellegű edícióban a felekezeti különbség ellenére ugyanis két protestáns gyülekezeti

²⁵ NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról*, MKSz, 1992, 348-351

²⁶ Varjas szerint még legalább egy faszcikulusnak kell követnie az általa elgondolt bécsi kiadást. Erről bővebben: VARJAS Béla, *Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek...i.m.* 106.

²⁷ Gyarmati Balassa Bálintnak ...Uo. illetve HOLL Béla, *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 111.

ének is fennmaradt.²⁸ Ezeket más Istenes énekek kiadásokból nem ismerjük, azonban (Klaniczay szerint) az *editio princeps* minden bizonnyal magában foglalta azokat²⁹.

Az őskiadás töredéke – mint azt feljebb már említettem – szintén tartalmaz négy gyülekezeti éneket. Tudjuk, hogy ezek megtalálhatóak az 1593-ban Bártfán megjelent *Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretetek* című evangélikus énekeskönyvben is. Ugyanakkor Szabó Géza azt is észrevételezte, hogy a bécsi kiadás gyülekezeti énekei szintúgy megvannak a nevezetes bártfai énekeskönyvben.³⁰

Incipit	Oldalszám		
	<i>A keresztyén gyülekezetben való Isteni dicséretetek, Bártfa, 1593</i>	<i>Istenes énekek, Bártfa, 1632</i>	<i>Istenes énekek, Bécs, 1633</i>
Szánja az Úristen híveinek...	64	-	106
Nagy keserves...	217	-	113
Szükség a keresztyénnek tudakozni...	281	201 (t)	-
Panaszkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán...	340	201	-
Látod, mely rövid, múlandó e világ...	381	210	-
Az gonosz természet megromlásáról...	382	213 (t)	-

Balassa Bálint Istenes éneki, Lőcse, 1640 k.

Balassi Bálint és Rimay János énekeinek rendezetlen kiadása, melyből nem maradt ránk példány. Meglétére a Szenci Kertész Ábrahámtól származó előszó alapján következtethetünk, mely az 1656 körül Váradon keletkezett első rendezett edícióban jelent meg.³¹

²⁸ Szegedi Kis István *Szánja az Úristen*, illetve Némethi Ferenc *Nagy keserves szívvel* kezdetű énekei.

²⁹ Véleménye szerint ezek a protestáns felekezeti énekek csak úgy kerülhettek be a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás által szerkesztett kötetbe, ha az őskiadásban is szerepeltek. Erről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 302.

³⁰ Idézi Vadai István. Lásd.: VADAI István, *Fától az erdő. Balassi Bálint költészetének kéziratos és nyomtatott hagyománya*. Közreadja: FAZEKAS Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp. 2021. 198.

³¹ Ld. a 8. lábjegyzetet.

Balassa Bálint Istenes éneki, Várad, 1652

RMNY 2454

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, feltehetően protestáns kiadása. Példánya nem maradt fenn, Szenci Kertész Ábrahámnak az 1656 körül megjelent Várad kiadás elé írt előszava utalhat rá.³² Klaniczay Tibor talál bizonyítékot meglétére: a rendezetlen kiadások függelékét képző *Isten eleibe, fölbocsátandó áhítatos imádságok*³³ című gyűjtemény fennmaradt példánya segítségével, mely 1652-ben Váradon jelent meg.³⁴

Balassa Bálintnak istenes éneki, Bártfa, 1660 k.

RMNY 2890

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen, protestáns kiadása. Az edícióból egyetlen címlap nélküli, töredékes példány maradt fenn, mely a D₂ levéllel, a 33. számozott lappal kezdődik. A nyomtatvány igen hiányos: a 233-tól a 250-ig, illetve a 295-től a 330-ig terjedő lapok hiányoznak, a 284-től a 290-ig átlósan csonkultak, a 335–338. lapok pedig erősen sérültek. A kiadvány mellékletéből (*Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok...*) azonban kiderül, hogy a könyv Bártfán, Klösz Jakab nyomdájában jelent meg. Címe valószínűleg megegyezhetett az 1665-ben Kassán megjelent *Istenes énekek*-kiadásával (*Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki...*), mely a 198. oldaláig e kiadás utánnyomata.³⁵

A címlap hiányában Dézsi úgy gondolta, hogy a második bártfai edíció az általa megsejtett őskiadást követően nem sokkal, valamikor 1635–1640 között látott napvilágot.³⁶ A *terminus post quem* megállapítása során az énekeskönyv 342. lapján található Pécseli Király Imre-vers kolofon-adataira hagyatkozik, mely szerint a mű 1631-ben íródott.³⁷ (NB egy másik Pécseli-ének 1634-re keltezi magát, valószínűleg tehát ennek okán nem azonosította az – akkor még csak feltételesen – 1632-re datált őskiadással sem Dézsi, sem Klaniczay Tibor.)³⁸ V. Ecsedy Judit tipográfiai vizsgálata ezzel szemben jóval későbbi, 1660 körüli megjelenést valószínűsít.³⁹

³² Ld. a 8. lábjegyzetet.

³³ RMK I. 865

³⁴ KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 314.

³⁵ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...i.m.* 20*.

³⁶ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...Uo.* 7*.

³⁷ „Ezerhatszáz után harmincegyedikben,
Mikor magyar magyart prédálta frigyében,
Írám ezt nagy búmban, mint egy kék mirigyben,
Isten jobbitson meg minket ily igyünkben.”

³⁸ Uo. 6*.; KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 296–297.

³⁹ V. ECSÉDY Judit, *Tipográfiai vizsgálódások...i.m.* 202.

Dézsi Lajos a további rendezetlen kiadások alapján megállapítja, hogy a kötet elejéről hiányzó rész mintegy tíz lappal több annál, mint amennyit az elveszett versanyag igényelne.⁴⁰ Ezt Dézsi szerint valószínűsíthetően egy hosszú előszó foglalta el. Szerinte ez az 1665-ös kassai kiadás élén álló szöveggel lehet azonos, melyet egy bizonyos Solvirogram Pannonius szignált. Ezt továbbgondolva Dézsi azt is megkockáztatja, hogy az előszó már az őskiadásban is megjelenhetett. Vagyis az álnév mögött Balassi Bálint és Rimay János kinyomtatott műveinek első sajtó alá rendezője állhat.⁴¹

Az néhai tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak istenes éneki, Kassa, 1665.

RMNY 3197

A Balassi-Rimay istenes énekeknek rendezetlen, protestáns kiadása, mely 1665-ben Kassán, Markus Severini özvegyénél jelent meg. A kis alakú (12°) kiadvány a 198. oldaláig az 1660 körül megjelent bártfai edíció utánnyomata.⁴² Ahhoz hasonlóan (mint a rendezetlen kiadásokban általában) ennek is mellékletét képezi az *Isten eleibe fölbocsátandó áhítatos imádságok...* című gyűjtemény.

Az egyetlen ránk maradt példány töredékeit Pauer János püspök áztattatta ki egy könyvtáblából s köttette egyetlen könyvvé 1881-ben. A példányról Vadai István kimutatta, hogy tulajdonképpen két különböző kiadásból van összeállítva. A kettő közül az első (A) egységben⁴³ a bártfai edíciót követve helyezkednek el a szövegek, míg a második⁴⁴ (B) a rendezett kiadásokat követi,⁴⁵ az ezt új számozással követő *Áhítatos imádságok...* (C)⁴⁶ pedig újra az A-hoz kapcsolódik.⁴⁷

A kiadvány előszavának terjedelme nyolc lap (A2r–A7v). Az egyes ívfüzetek terjedelme 12 levél. Egy levélen 18 szövegsor fér el. A fejlécek a kiadások szerint elkülönülnek a nyomtatványban: az A rész felirata „Balassa Bálintnak | Istenes Eneki”, melyet – a C-hez hasonlóan – línea választ el a főszövegtől, míg a B fejlécében „ISTENES | ENEKEK” olvasható.

⁴⁰ DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...* Uo. 8*.

⁴¹ Uo. 23*-25*.

⁴² DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek...* i.m. 20*.

⁴³ A1r–A7v+1–198.

⁴⁴ 301–394.

⁴⁵ A rendezett kiadások énekeinek szövegváltozatait közli. Erről bővebben: VADAI István, *Balassi, Rimay és...*, i.m. 433-467.

⁴⁶ 145–168.

⁴⁷ VADAI István, *Balassi, Rimay és...*, i.m. 433-467.

A kassai kiadás az első olyan rendezetlen típusú nyomtatvány, melynek fennmaradt az előszava. A szövegben a szerző igyekszik röviden áttekinti Balassi Bálint munkásságát, ám ebből különös módon elsősorban a szerelmes verseket emeli ki. Mint írja, azok miatt többen elmarasztalják Balassi költői gyakorlatát. Szót ejt a Balassi-énekek keletkezésének forrásairól, körülményeiről és utóéletéről. Így azt is megemlíti, hogy a költő életművének egy részét némelyek igyekeznek saját nevük alatt feltüntetni. Az előszót egy Balassi-strófákban íródott záróvers fejezi be, melynek szövege nagyfokú hasonlóságot mutat Rimay János Elogiumának első versszakával.⁴⁸

Az előszó szerzője egy Solvirogram Pannonius álnéven tevékenykedő szerkesztő, akinek személye máig ismeretlen. A szöveg a szakirodalom egyöntetű véleménye szerint feltehetőleg nem a kassai kiadáshoz készült, hanem már az első rendezetlen (bártfai) kiadás elején is ott állhatott, vagyis Solvirogram lehet az első közreadója a Balassi és a Rimay által írt istenes énekeknek.⁴⁹

A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes éneki, Nagyszombat, 1699

Balassi Bálint és Rimay János istenes énekeinek rendezetlen kiadása, mely 1699-ben jelent meg, Nagyszombatban, Hörmann János nyomdájában. A fametszetes képekkel illusztrált kiadvány a 118. oldaláig megegyezik a bécsi edícióval. A 119. lapot a nyomdász újrászede, hogy a 120. oldaltól teljesen új anyagot közölhessen.

A nagyszombati kiadás, ahogy arra a címlapján szereplő megjegyzés is jelzi, szöveganyagát közvetlenül a bécsi kiadásból meríti.⁵⁰ Eckhardt Sándor a két nyomtatványt (sajtóhibák, betűkopások, vízjelek) összevetve megállapítja, hogy azok ténylegesen azonosak egymással. Ezt azzal magyarázza, hogy Hörmann a bécsi kiadás maradékíveit felhasználva készítette el a saját kiadványát.⁵¹ Vadai István később rámutat arra (lásd fent), hogy ehhez a bécsi kiadásnak irreálisan nagy példányszámban kellett volna megjelennie, ezért valószínűbb, hogy meg sem jelent, krúdában maradhatott.⁵² E teória mellett szól az is, hogy Ferenczffy Lőrinc

⁴⁸ FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573 – 1631)*, Bp, 1911, 30.; KLANICZAY, i.m., 297–298; VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján, Sárospatak, 2004. május 26-29., szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza*, Bp, Universitas, 2007. 141–175.

⁴⁹ DÉZSI Lajos, i.m. 23*.

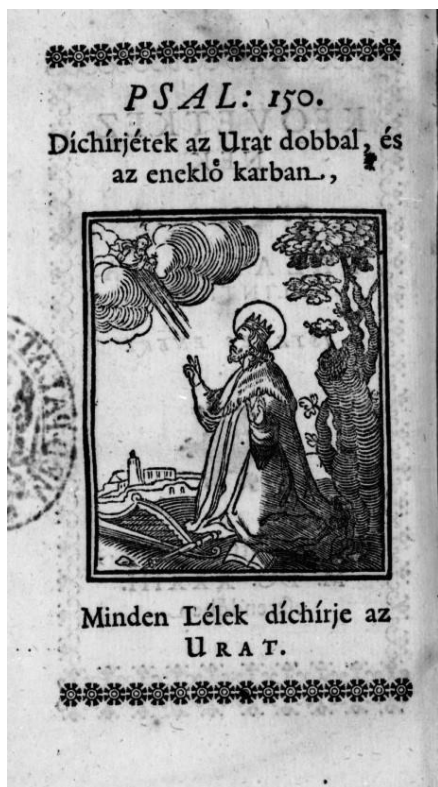
⁵⁰ „A tekintetes és nagyságos vitéz úrnak, Gyarmathi Balassa Bálintnak Istenes éneki, melyek a bécsi első edícióból most újonnan kinyomtatattak Nagyszombatban, az academiai betűkkel Hörmann János által, 1699. esztendőben” A bejegyzésről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...*i.m. 296-307

⁵¹ BALASSI Bálint *Összes művei...*i.m. 21.

⁵² „Krúda.” = *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX...*i.m. 117.

nyomdászfelszerelése, mellyel a bécsi kiadás is készült, ebben az időszakban Hörmann birtokában volt.⁵³

A nagyszombati kiadás címlapját a bécsi nyomtatványával Armando Nuzzo veti össze.⁵⁴ Mindkettő verzóját egy Dávid királyt ábrázoló fametszet díszíti, ugyanakkor a metszetek nem azonosak egymással. Feltehetőleg a bécsi kiadás címlapjához felhasznált metszetdúc már nem állhatott Hörmann János rendelkezésére, ezért azt egy hasonlóval helyettesítette.

1. ábra

Az 1633-as bécsi kiadás címlapjának verzóján megtalálható metszet

2. ábra

Az 1699-es nagyszombati kiadás címlapjának verzóján megtalálható metszet

A nagyszombati edíció a 120. oldaltól kezdődően több olyan Balassi-éneket is közöl, melyet előtte a rendezetlen kiadások nem tartalmaztak. A jelenséget Eckhardt Sándor azon felismerése magyarázza, mely szerint a szövegkorpusz egy további forrással, méghozzá az 1670-es lőcsei kiadvánnyal mutat rokonságot.⁵⁵ Azt a kérdést, hogy egy rendezett kiadás ismeretében a nagyszombati edíció miért marad mégis rendezetlen, Kőszeghy Péter

⁵³ CZAKÓ Elemér, GÁRDONYI Albert, IVÁNYI Béla; *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577-1927*. Bp. 1927. 40-41

⁵⁴ NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek...i.m.* 349.

⁵⁵ BALASSI Bálint *Összes művei...Uo.*

üzletpolitikai szempontokra hivatkozva válaszolja meg; az ívek újrahasznosításával ugyanis számottevő nyomdai költséget lehet megspórolni.⁵⁶

Az őskiadás tartalomjegyzéke és Tholnay Ferenc kézirata

Az *editio princeps* szöveganyagának meghatározásával kapcsolatban Klaniczay Tibor emel ki több olyan lényeges szempontot, melyek segítségével teljesebb képünk lehet az Istenes énekek első kiadásáról. Jóllehet a bártfai nyomtatványtöredéket nem ismerhette, mégis azt valószínűsítette, hogy az Istenes énekek őskiadása részben XVI. századi, kifejezetten protestáns kiadványokból vesz át verseket. Elképzelését az 1633-ban megjelent katolikus szemléletű bécsi edícióra alapozza,⁵⁷ melyben olyan protestáns szerzők művei jelentek meg, mint Szepsi Csombor Márton, Szegedi Kis István vagy Németi Ferenc.⁵⁸ Véleménye szerint egy, a győri kanonok, Nyéki Vörös Mátyás által szerkesztett kötetbe csakis úgy kerülhettek be ezek az énekek, ha azok már annak forrásában is megtalálhatóak voltak. Ez annál is valószínűbb, hiszen az úgyszintén protestáns második bártfai kiadás már elhagyja ezeket az énekeket.

Klaniczay hívja fel a figyelmet a Tholnay Ferenc-gyűjteményre is. Mint fentebb már említettem, ebben a kéziratban az Istenes énekek egy ma már nem ismert kiadására vonatkozóan jegyezték fel lapszámokat.⁵⁹ Klaniczay sejtése szerint ez a bártfai kiadástól eltérő alakú, de azzal annak 245. lapjáig azonos elrendezésű nyomtatvány lehetett. A Tholnay Ferenc-gyűjtemény csak a Balassi- és Rima-versekhez, tehát Nyéki Vörös Mátyás illetve Pécseli Király Imre énekeihez nem közöl lapszámot. Vagyis ezek a beírások egyenesen az őskiadásra utalhatnak, tudniillik abban – így Klaniczay – az utóbbi két költő művei nem jelentek meg.⁶⁰

Klaniczay abbéli meggyőződését, hogy a gyülekezeti énekeskönyvek az *Istenes énekek* egyik lehetséges forrásai volnának, Szentmártoni Szabó Géza és H. Hubert Gabriella felfedezése igazolta.⁶¹ Ők azonosították ugyanis azt a bizonyosan az őskiadásból származó, 8 levélnyi töredéket, melyen valóban protestáns gyülekezeti énekek olvashatóak.

⁵⁶ KÖSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveghagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985, 87.

⁵⁷ Erről bővebben: Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 303.

⁵⁸ A későbbiekben Szentmártoni Szabó Géza kimutatja, hogy az Istenes énekek anyagában megtalálható gyülekezeti énekek egy része, mint például Szegedi Kis István *Szánja az Úristen...*, illetve Németi Ferenc *Nagy keserves szívvel...* kezdetű versei egyedül *Az keresztyén gyülekezetben való isteni dicséretnek* című, 1593-ban Bártfán megjelent evangélikus gyülekezeti énekeskönyvben fordulnak elő együttesen. (Ld. 30. lábjegyzet) Ez a nyomtatvány ugyanakkor nem lehet kizárólagos forrása az Istenes énekeknek, ti. Szepsi Csombor Márton *Egekben lakozó szentséges háromság...* incipitű éneke, bár protestáns jellege ellenére helyet kap a bécsi kiadásban, a bártfai gyülekezeti énekeskönyvben nem fordul elő.

⁵⁹ Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 307-309.

⁶⁰ Uo. 307.

⁶¹ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 170-171.

Ezáltal válik ellenőrizhetővé Vadai István hipotetikus őskiadás-tartalomjegyzéke, melyet néhány évvel a felfedezés előtt készített. Ennek egyetlen tételét érdemes most kiemelni. Vadai a Tholnay-kézirat bejegyzései és a második bártfai kiadás alapján – az énekek terjedelmének arányát állandónak tekintve⁶² – úgy számolt, hogy az őskiadás 198. lapján (ameddig számításai tartottak)⁶³ a *Vigasságom mint fordula...* kezdetű vers következett.

Csak hogy ez nem lehetett így.⁶⁴ Tudnivaló ugyanis, hogy az *editio princeps* első ránk maradt lapján, a 201-en Szegedi Gergely költeményének (*Szükség keresztyénnek tudakozni...*) egy részlete található, a 16. strófa végétől a 19. strófáig bezárólag. S minthogy az egyes lapokon legfeljebb 4 és fél versszak foglal helyet, a 197. vagy 198. lapon minden kétséget kizáróan ennek az éneknek kellett kezdődnie.

Ugyanakkor ha Vadai István számításai helyesek, az csak egyetlen dolgot jelenthet: hogy alkalmasint nem az őskiadás tartalomjegyzékét rekonstruálta, hanem egy általunk nem ismert kiadásét. Sokkal inkább lehetséges, hogy a Tholnay-kéziratban feltüntetett lapszámok egy, az első edíciót követő rendezetlen típusú kiadványra utalnak. Erre a számozásra hagyatkozva valószínűsíthető, hogy ebben a második bártfai kiadáshoz közel álló nyomtatványban vélhetőleg gyülekezeti énekek már nem kaptak helyet, illetve a szöveganyag még Pécseli Király Imre verseivel sem került bővítésre.⁶⁵ Jelenlegi tudásunk szerint ilyen az első lőcsei vagy az első váradi kiadás, melyeknek nem maradt ránk példánya.

Az őskiadás felépítése

Az általunk ismert legkorábbi két rendezetlen kiadás egyaránt igyekszik elkülöníteni Balassi és Rimay énekeit a más költőktől származó művektől. Ezt a szándékot a fejlécek is tükrözik.

Kiadvány	Élőfej	
[Bécs, 1633]	BALASSA BALINTNAK ISTENES ENEKI.	ISTENES ENEKEK.

⁶² Kőszeghy Péter eljárásának segítségével. Kőszeghy meglátása szerint abban az esetben, ha két azonos tartalmú kiadványt hasonlítunk össze, az énekek terjedelmének aránya állandónak tekinthető az egyes kiadványokban. VADAI István, *Balassi – Rimay Istenes énekinek...i.m.* 63–73. A módszerről bővebben: KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveg hagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985. 76-89

⁶³ Vadai István tartalomjegyzékének utolsó eleme a *Vigasságom mint fordula...* incipitű ének, feltehetően azért, mert második bártfai kiadásban ezt követően Pécseli Király Imre énekei következnek. Ezekről Klaniczay nem feltételezi, hogy helyet kaptak volna abban az énekeskönyvben, amire a Tholnay kézirat hivatkozik. Erről bővebben: ⁶³ Klaniczay, *Hozzászólás...i.m.* 307

⁶⁴ Vadai István a tartalomjegyzék készítésekor még nem ismerte a töredéket, annak, hogy később változtatott-e az eredeti koncepción, nincs (publikus) írásos nyoma.

⁶⁵ Abban az esetben, ha perdöntőnek tekintjük Klaniczay Tibor érvelését, miszerint a Pécseli-énekek azért nem kerülnek meghivatkozásra a Tholnay-gyűjteményben, mert azok nem szerepeltek a szóban forgó kiadásban.

Bártfa, 1660 k.	Baláffa Bálintnak Iftenes Eneki.	Külömb külömb fele Iftenes Enekek.
--------------------	------------------------------------	--------------------------------------

Emlékezzünk: az őskiadásból mindössze 8 levél nyit ismerünk, melyek azonban nem Balassi- vagy Rimay-verseket, hanem gyülekezeti énekeket tartalmaznak. Ismeretes, hogy ezek az énekek – *A gonosz természet megromlásáról*⁶⁶ kivételével – további ránk maradt *Istenes énekek*-kiadásban nem jelentek meg. Azt, hogy ezek a költemények mégis az őskiadás részét képezték meg, a fejlécen olvasható *Baláffa Bálintnak | Iftenes Eneki.* felirat szavatolja. Mindezek okán a töredéket megtaláló H. Hubert Gabriella és a nyomában járó Vadai István egyaránt úgy gondolja, hogy ezek a költemények az *editio princeps* függelékében⁶⁷ foglalt vegyes énekrészhez⁶⁸ tartoztak.

Ebben az esetben viszont nagyon meggondolkodtató, hogy a szóban forgó anyagrész nem kapott külön fejléct, hanem (alighanem folytatólagosan) Balassi Bálint neve alatt jelent meg. Akárcsak a későbbi rendezetlen kiadások Balassi-részében közölt, de nem tőle származó költemények esetében, melyek fölött nem egyszer a tényleges szerző nevét is feltüntetik a szöveggyűjtők.⁶⁹

Ahogy a későbbi *Istenes énekek*-kiadásokéban, úgy az első edíció esetében sem valószínű, hogy az szándékosan hallgatná el az egyes versek alkotóinak nevét. Ezt a feltevésemet a következő jelenség támasztja alá. Az első edícióból ránk maradt nyolc levélen olyan művek találhatóak meg, melyek az 1593-ban megjelent bártfai gyülekezeti énekeskönyvből származnak.⁷⁰ Közülük az evangélikus gyűjtemény két ének szerzőjét nevezi meg a vonatkozó argumentumokban, az egyik Bornemisza Péter,⁷¹ a másik Tasnádi Péter.⁷² Az *Istenes énekek* első kiadása az előbbi argumentumát valamilyen okból elhagyja, a Tasnádi-verséét ugyanakkor szó szerint, vagyis a szerzői névvel együtt átveszi.

Az *editio princeps*, úgy lehet, nem különíti el a Balassi-énekeket a más költőktől származó, esetenként azonosítatlan munkáktól, ami voltaképpen a versanyag keveredését is okozhatta. Nem zárható ki ezért, hogy az eddig összevegyítőnek gondolt korai kiadásokban már egyfajta

⁶⁶ RPHA 0007

⁶⁷ H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 170.

⁶⁸ SINKA Zsófia, VADAI István, *i.m.* Szeged, 2008, 299–311.

⁶⁹ Úgy mint Kanizsai Pálfi János *Dicsőült helyeken...* kezdetű éneke, illetve Rimay János Epicédiumának versei vagy a bécsi kiadásnak a Nyéki Vörös Mátyástól származó hét bűnbánó zsoltár esetében.

⁷⁰ H. Hubert Gabriella textológiai vizsgálata alapján: H. HUBERT Gabriella, *i.m.*, 171.

⁷¹ BORNEMISZA Péter, *Panaszolkodunk most országunknak ily nagy pusztaságán* (RPHA 1171)

⁷² TASNÁDI Péter, *Látod, mely rövid, mulandó e világ* (RPHA 0830)

rendszerezés mehetett végbe, melynek során az apokrif tartalom részben kikerült a szövegtörzsből vagy átkerült az úgynevezett vegyes énekrészbe.

A fentiek fényében talán az őskiadás feltételezett megjelenését (1632) követő évben kiadott bécsi *Istenes énekek* anomáliái is érthetőbbé válhatnak. Tudjuk, hogy ez a kötet jelentős átalakításon esett keresztül. Ide tartozik, hogy a szerkesztő megbontja Rimay János Epicediumát, s énekeit a többi közléstől eltérő sorba rendezi. Vagy hogy a témabeli azonosság okán⁷³ Nyéki Vörös Mátyás hét bűnbánó zsoltárát is beilleszti a versanyag Balassi–Rimay-részébe. Noha ez utóbbi s bizonyos egyéb mozzanatok katolizáló szándékra engednek következtetni, ennek ellenére e nyomtatványban több olyan költemény is megtalálható, melyek általában protestáns gyűjteményekben fordulnak elő.⁷⁴ Ilyen szempontból valószínűsíthető, hogy a kiadás összeállítása során mégsem a felekezeti hovatartozás lehetett az egyetlen kritérium. Talán némi attribúciós igény is munkál a háttérben.

Solvirogram Pannonius mint az *Istenes énekek* első közreadója

Az *Istenes énekek* korai kiadásai szerencsés esetben is csak töredékes formában maradtak ránk. A rendezetlen edíciók közül mindössze egyetlen kiadványnak, az 1665-ben Kassán keletkezett nyomtatványnak ismerjük az előszavát. A forrásanyag kiadástörténetét elsőként feldolgozó Dézsi Lajos úgy vélekedett, hogy ennek szövege állhatott az *editio princeps* élén is.⁷⁵ A feltevés a mai napig a konszenzus szerves részét képezi.⁷⁶ Az előszó szerzőjének, Solvirogram Pannoniusnak a kilétét azóta is sokan próbálták meg felfedni, hiszen a fentiek szerint az ő személyében az *Istenes énekek* első kiadóját lehet tisztelnünk.

(*Anagramma*.) Ehhez többen a Solvirogram Pannonius névből indultak ki. Dézsi Lajos megfejtésre váró anagrammaként azonosítja, melyet a későbbiekben Szörényi László kísérel meg feloldani.⁷⁷ Elképzelése szerint ez a következőképpen értelmezhető: OLOR Pannonius SVI GRAM(MATICUS), azaz „a pannóniai hattyú önmagát magyarázza”. Szörényi úgy gondolja, ez a megfejtés tökéletesen illeszkedik a kötet gondolatvilágába, melynek célja a szöveg tisztaságának helyreállítása és az egyes irodalmi hatások kimutatása, továbbá jól tükrözi azt a

⁷³ A bővítéssel kapcsolatban a bécsi kiadás szerkesztője így fogalmaz: „Nota Bene. Ez ötvenedik psalmus; mivelhogy szent Dávid Királynak az hét penitencia tarto Soltári közzül egyik : Jó és heles alkalmatosságért, az több psalmusokis, mellyek hasonló versek módgyára fordittattanak ide helyezetttenek”

⁷⁴ Ezek feltehetően az őskiadásban is helyet kaptak. Erről bővebben: KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás...i.m.* 302.

⁷⁵ Annak ellenére, hogy a kiadás előszava csak Balassi Bálintot jelöli meg szerzőként, így az elkészült kiadás és Solvirogram szövege között ellentmondás tapasztalható, melyre már Dézsi is felhívta a figyelmet: DÉZSI Lajos, *i.m.* 23*-25*.

⁷⁶ DÉZSI Lajos, *i.m.* 23*

⁷⁷ SZÖRÉNYI László, *Önfiloszhatyú = Mielz van mesureque ne fait estultie. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*. Bp., Krónika, 2008. 362–369.

grammatikusi-filológusi-kommentátori álláspontot, melyet maga Rimay János is képviselt. Rimay személye ekként párhuzamba állítható Apollóval, a költészet istenének pedig közismerten a hattyú a szimbóluma.

(*Jelmondat.*) Eckhardt Sándor az álnevet egy latin jelmondat, a *Soli viro gratiam* rövidítésének véli, melyből azonban nem lehet konkrétan az előszó szerzőjének személyére következtetnünk.⁷⁸ Eckhardt véleménye szerint Solvirogramot Rimay valamely közeli tisztelőjében kell keresnünk, mint például a munkáit egybegyűjteni kívánó Madách Gáspárban vagy annak sógorában, az irodalom pártoló Ráday Andrásban. De azt sem tartja kizártnak, hogy az ún. „szepesi humanisták” környezetéből került ki viselője, mint például Darholcz Kristóf.

(*Kiadásterv.*) Bóta László megfigyelése, hogy a (*nota bene*: ha és amennyiben) Solvirogram Pannonius által szerkesztett kötet – szemben Dézsi Lajos és Klaniczay Tibor korábbi álláspontjával – nem egyeztethető össze azzal a kiadástervvvel, melyet Rimay János egy meg nem valósult Balassi-kiadás előszavában vázolt fel.⁷⁹ Az álnév mögött mégiscsak magát Rimayt valószínűsíti, aki ezek szerint valamilyen okból eltért az eredeti elképzeléseitől.⁸⁰ További érvek tekintik Bóta a tényre, hogy Rimay egy helyütt a Pannonius nevet használta.⁸¹

Kőszeghy Péter szintén feltűnőnek találja az ellentmondást Solvirogram Pannonius előszava és a megvalósult kötet között, ami láthatóan Rimay tervezetét sem követi.⁸² Kőszeghy egy háromtagú munkacsoportot gyanít az álnév mögött: Balassa Imrét mint a vállalkozás finanszírozóját, illetve Madách Gáspárt és a már Eckhardt által is gyanúba fogott Ráday Andrást. Arra is rámutat, hogy a Solvirogram névben mindkét feltételezett közreadó monogramja megtalálható (MG+RA=GRAM), illetve – Szörényi László imént említett tanulmányától inspiráltan – hogy a Ráday család címerében is feltűnik két hattyú.

Vadai István hiányolja a meggyőző érveket annak eldöntéséhez, hogy az álnév rövidítés vagy anagramma, személynév vagy formula-e, ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a kassai kiadás

⁷⁸ BALASSI Bálint Összes ...i.m. 9–12.

⁷⁹ BÓTA László, *A Balassi-Rimay versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983/1–3, 173–188. Az Istenes énekekben többek között nem találhatóak meg Rimay argumentumai, a „deák summácskák” a szövegek előtt, ráadásul az énekek sorrendje sem igazodik a Rimay-tervezethez. Az argumentumok hiányával kapcsolatban később Bóta megjegyzi, hogy azok talán azért maradtak ki, mert Rimay még nem készítette el őket.

⁸⁰ Tehát vagy Balassi Bálint „maga kezével írott könyvének” változatát közli, vagy egyéb okból – talán kiadói nyomásra – változtat. Ahol énekei egybeváltak Balassival, ott módosított. Ilyen például a Balassa-kódexben is fennmaradt katonaeének, melynek magyar címét elhagyta, hogy elkerülje az egyezést.

⁸¹ „Az anagrammához csak annyit, hogy az utótagjában szereplő Pannonius nevet Rimay másutt is használja hasonló helyzetben. Nevezetesen az Epicédiumához készült Darholcz-féle előszó Jenei által agnoszkált kéziratának a végén, ahol is ez áll: Rimay Pannonius.” – BÓTA, i.m. 186.

⁸² KŐSZEGHY Péter, *A titokzatos SOLVIROGRAM*, Korunk, 2008/7. 29–35.

gyenge minősége miatt ráadásul annak is fennáll a lehetősége, hogy az aláírás hibás alakban maradt ránk.⁸³ Bóta álláspontjával szemben kiemeli a Solvirogram- és a Rimay-előszó között tapasztalható hasonlóságot, illetve megkísérli felvázolni az előbbinek lehetséges forrásait. Mindazon írásművek alapján, amit Solvirogramnak szerinte ismernie kellett volna az előszó megírásához, Vadai úgy gondolja, hogy e szövegnek magától Rimay Jánostól kell származnia, melyet később valaki, feltehetőleg Prágai András átdolgozott.⁸⁴

(*Rendezetlenség.*) A korai kiadványok rendezetlen állapotára szintén több magyarázat született. Dézsi Lajos is két lehetőséget vázol fel. Egyrészt figyelembe kell vennünk, hogy az előszó eredetileg nem az általunk ismert szöveganyag elé íródott, hanem egy olyan kiadáshoz, amely csak Balassi Bálint Istenes énekeit tartalmazta.⁸⁵ Másrészt – s ez Dézsi szerint jóval valószínűbb – hogy Rimay valóban összeállított egy kiadásra szánt versgyűjtemény, melyben Balassi versei után, de talán nem szorosan elkülönítve következtek a saját költeményei, amelyek aztán az idők során összekeveredtek. A keveredés úgy is elképzelhető, hogy ebből a hipotetikus kéziratból nem a Rimay által gondosan megállapított sorrendre ügyelve, hanem a tartalmi rokonságra való tekintettel válogatták ki a későbbi szerkesztők azokat a verseket, amelyek megfeleltek a kiadói igényeknek.

Lényegében ezt a nézetet tette magáévá Klaniczay Tibor is, aki szerint a versek a szöveggondozó tájékozatlansága miatt jelentek meg ebben a formában.⁸⁶ Solvirogram láthatólag nem volt tisztában azzal, hogy az énekek egy része Rimay Jánostól származik. Talán mert Rimay egy olyan gyűjteményt adott át a kiadónak, amely Balassi énekei mellett a saját verseit is tartalmazta. A másoló pedig, aki csak a témabeli azonosságot vette figyelembe, összekeverte ezeket.

Bóta László úgy véli, hogy a keveredés mögött Rimay János állhat. Mint írja, az *Istenes énekek* kiadásához valójában egyedül Rimaynak fűződött érdeke.⁸⁷ Amellett, hogy lerója tiszteletét a mestere előtt, motiválhatta, hogy a saját verseit is megjelentethesse nyomtatásban. Erre pedig

⁸³ VADAI István, *Solvirogram... i.m.* 225–253.

⁸⁴ Úgy tudja, hogy az egyetlen személy, aki alapos irodalmi műveltséggel rendelkezett, ugyanakkor Rákóczi György környezetében tartózkodott, Prágai András volt. Ti. fennmaradt egy adat arról, hogy Rákóczi György könyvtárában megtalálható volt „Balassi Balint enekei Rimai Ianos keze irasa alatt”. Ismerteti: JENEI FERENC, *A Balassi-hagyaték történetéhez*, ItK, 1966, 190-197.

⁸⁵ „Ez az Előszó, mely egy régi kérdésre elég világos feleletet ad, egyszersmind újabb kérdéseket vet fel. Hogyan van az pl. hogy Rimay verseiről egy szóval sem tesz említést? Legelőször az a felelet jutna eszünkbe, hogy ez az előszó egy olyan kiadásban volt, melyben csak Balassa-költemények voltak. De nekünk valószínűbbnek látszik az a feltevés, hogy »Rimay leírt könyvében« a Balassáé után, talán nem is szorosan elkülönítve, mindjárt következtek a saját költeményei.” – *Uo.* 25*.

⁸⁶ KLANICZAY, *i.m.* 311.

⁸⁷ BÓTA László, *i.m.* 186.

akkor nyílt alkalma, mikor a Balassi Bálint vallásos témájú énekeinek kiadását állította össze. Idézett tanulmányában Kőszeghy Péter is hasonló alapötletből indul ki.⁸⁸ A kötet rendezetlenségére szerinte is egy olyan szerkesztői szándékban kell keresni a magyarázatot, ami a gyűjteményét Balassi verseivel akarta fémjelezni. A szerkesztők, Rimay János baráti köre számára a Rimay-anyag fontosabb volt Balassiénál; erre utal, hogy már az előszó stílusa is Rimayt imitálja.

Az előszó és a korai rendezetlen kiadások között szembetűnő eltérés tapasztalható. A szöveg ugyanis kizárólag Balassi Bálintról és költészetéről ejt szót, kiemelt figyelmet fordítva a költő szerelmes verseire. Rimay János vagy más költők munkásságáról nem ejt szót. Erre a problémára már többen ráirányították a figyelmet a szakirodalomban. Így Kőszeghy Péter, aki a jelenséget azzal magyarázza, hogy az előszó szerzője nem azonos a kassai kiadás szerkesztőjével.⁸⁹ Dézsi Lajos korábban ismertetett véleménye szerint pedig az sem kizárható, hogy a szöveget Solvirogram egy olyan kiadás elé szánta, mely kizárólag Balassi-verseket tartalmazott, bár ezt az eshetőséget maga Dézsi sem tartja valószínűnek.⁹⁰

Pedig ebben az esetben a szerkesztő mondanivalója érvényes lenne a kötet egészére, és az is világossá válna, miért nem ír bővebben az előszó Rimay Jánosról. Solvirogram már a szöveg elején abban jelöli meg a kiadás lényegét, hogy végre egy helyen jelenhetnek Balassi Bálint versei.⁹¹ Ami szerinte azért is lényeges, mert sokan igyekeznek Balassi verseit a saját nevük alatt feltüntetni. Annak tükrében, hogy Solvirogram számára mennyire fontos, hogy Balassi-verseket ad ki, valószínűtlennek tűnik, hogy más szerzők műveivel szándékosan összekeverje ezeket a munkákat. Ez csak abban az esetben feltételezhető, ha ténylegesen nem volna tudatában annak, hogy ezek nem kizárólag Balassitól származó alkotások.

És még egy dolog. Az őskiadás-töredék egyedül Tasnádi Péter nevét tünteti föl, a többi szerző nincsen megnevezve. Bár Solvirogram írása nem zárja ki, hogy a kiadvány Balassin kívül

⁸⁸ KŐSZEGHY, *A titokzatos i.m.*, 29–35.

⁸⁹ „Más szóval: Solvirogram valószínűleg nem azonos annak a kötetnek a szerkesztőjével, amely kötetet a kassai kiadás szerint Solvirogram szerkesztett. A kassai kiadás forrását, Balassi–Rimay verseit elegyedetten kiadó nyomtatványt – s e mellett még számos érv sorakoztatható fel – Madách Gáspár és Ráday András szerkeszthette (de vélhetőleg egyikük sem maga a Solvirogram), s a bécsi kiadást Balassa Imre pénzelhette. Halálával szakadhatott meg a nyomtatás (a bécsi kiadás ívei krudában maradtak), s az eléje tervezett előszó lehet, hogy megíródott, de sohasem nyomtatódott ki. Mert az előszavakat akkor is, most is, utoljára írják-szedik. Severina özvegye Madách–Ráday munkáját vette át, amelyben előszót nem talált. Nem talált, tehát jóhiszeműen pótolta. Talán. Mindenesetre, ha így tett, ezzel jócskán megnehezítette a fél évszázaddal később élt filoszok dolgát” – KŐSZEGHY, *i.m.* 35.

⁹⁰ DÉZSI Lajos, *i.m.* 25*.

⁹¹ „Sokan vadnak, kik felette igen ez Istenben elnyugodt, házajaszerető vitéz úrnak munkájára régtől fogva vágnak, de mind együtt és igazán sohol nem találhatának....”

másoktól származó alkotásokat is közöljön, mégis elgondolkodtató, hogy a szerzőség kérdését kiemelt figyelemmel kezelő szerkesztő nemcsak Rimayról, de róluk sem ejt szót előszavában.

Az *editio princeps* és az előszó között egy másik lényeges diszkrepancia is tapasztalható. Ahogy azt fentebb már említettem, utóbbi nagyobb arányban tárgyalja Balassi szerelmes, mint az istenes énekeit. Solvirogram többek között kiemeli, hogy Balassi, akár csak „a régi tudós emberek”,⁹² írt ilyen témájú verseket, ám emiatt nincs szégyellnivalója, hiába próbálják meg rágalmazni a rosszakarói. Sőt ahogy azt Solvirogram írja, a költő így egy sokkal előkelőbb társasággal vállal közösséget, ahelyett, hogy „bolond” embereknek igyekezne megfelelni.⁹³ Kiemeli, hogy nem a téma milyenségét kell figyelembe vennie az olvasónak – mely szintén csak a szerelmes énekekre vonatkoztatható – hanem a nyelvezetet, amit a poéta használ. Munkái nemcsak költői bravúrként méltóak a figyelemre, hanem annak okán is, hogy Balassi mindezt anyanyelvén vitte véghez; egyrészt gazdagítva azt, másrészt bizonyítva, hogy a magyar nyelv is alkalmas ugyanarra, amire a görög vagy latin.

Az ellentmondás okára nehéz magyarázatot találni. Gondolhatunk akár arra, hogy Balassi Bálint neve ekkor már összefonódott a szerelmes versekkel, azonban ez sem indokolja azt, hogy az előszó szerzője nem a szöveganyag vallási aspektusát hangsúlyozza. De vélekedhetünk úgy is, hogy az előszó általánosan védőbeszéd Balassi Bálint költészete mellett – csakhogy ez esetben sem adható megnyugtató válasz arra, hogy Solvirogram miért éppen az életmű azon halmazát emeli ki és tárgyalja mélyrehatóan, amelynek amúgy „békét akar hagyni”, miközben a kiadni kívánt versekről meglehetősen szűkszavúan, alig pár sor erejéig nyilatkozik.

Ez főként az első edíció töredékével való egybevetés során jelent problémát. Ugyanis, ahogy azt már említettem, ez nem csak hogy Balassi Bálint vallásos énekeit közölte, hanem bizonyosan tartalmazott olyan műveket is, melyek általában evangélikus gyülekezeti énekeskönyvekben szerepeltek. Egy ilyen jellegű kiadvány előtt valószínűtlennek tűnik, hogy olyan előszó jelenhessék meg, mely a szerelmi témájú énekekről ilyen hosszan ír, illetve azokat kétes megítélésük miatt nem kívánja közölni. Mindezek alapján megkockáztatható, hogy az általunk ismert előszó nem az Istenes énekek első kiadása előtt állhatott, illetve megkérdőjelezhető, hogy valóban Solvirogram Pannoniusban kell-e keresnünk a Balassi-Rimay énekek első közreadóját.

⁹² „Ellenberpedig vadnak sokan ismét oly ízetlen agyafűrt emberek, kik heában való csácsogó nyelveket megzabolázni nem tudván, e vitéz urat immár halála után is rágalmazásokkal séregetik [...] azért, hogy a régi tudós embereket követvén, szerelmes verseket írt.”

⁹³ „Ugyanis inkább akart a tudós emberekkel gyaláztatni, mint a bolondokkal dicsírtetni.”

Felhasznált irodalom

- Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. ECKHARDT Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951,
- BÓTA László, *A Balassi-Rimay versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983. 173–188.
- CZAKÓ Elemér, GÁRDONYI Albert, IVÁNYI Béla; *A Királyi Magyar Egyetemi nyomda története 1577-1927*. Bp. 1927. 40-41
- DÉZSI Lajos, *Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája = Rimay János munkái*, szerk. RADVÁNSZKY Béla, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1904
- FERENCZI Zoltán, *Rimay János (1573 – 1631)*, Bp, 1911, 30.
- HOLL Béla, Ferenczffy Lőrinc. *Egy magyar könyvkiadó a XVII. században*, Bp., 1980, 111.
- H. HUBERT Gabriella: *Függelék: Balassi és Rimay istenes énekeinek kiadásai = A sajtókazai Radvánszky-könyvtár története*, Szeged, JATE Press, 1998
- H. HUBERT Gabriella, *Balassi Istenes énekeinek legelső kiadása?* MKSz, 1995, 169-172
- KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, Budapest, MTA I. OK XI, 1957
- KŐSZEGHY Péter, *A Balassi-szöveg hagyomány néhány kérdéséről*, ItK, 1985, 76-89.
- NUZZO, Armando, *Balassi Bálint Istenes énekeinek első bécsi és lőcsei kiadásáról*, MKSz, 1992, 348-351
- NUZZO Armando, *Kísérőtanulmány a hasonmás kiadáshoz = BALASSA Bálint, Gyarmati Balassa Bálintnak Istenes énekei*, Bécs, 1633, hasonmás, kiad. KŐSZEGHY Péter, kísérő tanulmány, Bp., 1994. (BHA, 29)
- SINKA Zsófia, VADAI István, *Fától az erdőt = Tanítványok, mesterek: Tanulmányok Balázs Mihály köszöntésére*, Szeged, 2008, 299–300.
- SZÖRÉNYI László, *Önfiloszhattýú = Mielz van mesureque ne fait estultie. A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*. Bp., Krónika, 2008. 362–369.
- VADAI István, Balassi, Rimay és Szenci Kertész Ábrahám, ItK, 2015/4. 433-467.
- VADAI István, *Fától az erdőt. Balassi Bálint költészetének kézirat és nyomtatott hagyománya*. Közreadja: FAZEKAS Sándor, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, Bp. 2021. 198.
- VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik*

évforulóján, Sárospatak, 2004. május 26-29., szerk.: SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp, Universitas, 2007.

- VADAI István, Krúda = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX: Minden kor (ágyod térde – zsúpra, aggnő). A főszerkesztő Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára. Szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza,. Budapest, rec.iti, 2011, 116–120
- VADAI István, *Solvirogram Pannonius = A zsoltán a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRŐCZI Éva, SZABÓ András, Bp., Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan, 2011
- VARJAS Béla, Balassi Bálint „Istenes énekei”-nek első kiadása, MKSz, 1940, 105–126.
- V. ECSÉDY Judit, Tipográfiai vizsgálódások az Istenes énekek körül, MKSz, 1997, 201-205.

A pályamunka lezárásának dátuma: 2022.04.30.